

РЕЛОКАЦІЯ ТА ДОВКІЛЛЯ: ПРОБЛЕМИ МІНІМІЗАЦІЇ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ

Ігор ПИРОГА

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Максим ПИРОГА

*студент 1-го курсу, другого (магістерського) рівня вищої освіти
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У сучасному глобалізованому світі процеси міграції та переміщення населення набувають дедалі більшого масштабу, що зумовлено економічними, політичними, соціальними та екологічними факторами. Одним із важливих аспектів цього явища є його вплив на довкілля, що може відбуватися як безпосередньо (прямі зв'язки), так і через складніші опосередковані механізми (зворотні зв'язки). Агресивна війна росії проти України призвела до того, що мільйонам українців прийшлося покинути своє місце проживання. Люди змушені переселятися на інші території в своїй країні та в інші держави. Свою територію покинула більша частина економічної і культурної еліти, інтелектуалів і середнього бізнесу. З територій, де ведуться активні бойові дії, довелося централізовано евакуювати жителів разом із підприємствами та організаціями. І сьогодні вони інтегруються в інші регіони України.

В Україні програма релокації підприємств активно впроваджується з початку повномасштабної війни. Розуміючи, що економічний фронт не менш важливий, ніж військовий, влада з перших днів війни розпочала робити все можливе для порятунку економічного потенціалу держави. Задля порятунку українського виробництва Кабінет Міністрів України запустив Програму щодо тимчасового переміщення підприємств з постраждалих від війни регіонів (так звана Програма релокації підприємств). Зокрема, для перевезення майна необхідно орієнтуватися на Постанову Кабінету Міністрів України №305 від 17 березня 2022 року. Процедура релокації, зокрема перелік обов'язкових заходів та регіонів, з яких здійснюється перевезення, регламентується Розпорядженням Кабінету Міністрів України №245-р від 25 березня 2022 року. Ця постанова затверджує план невідкладних

заходів з переміщення виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії або є загроза бойових дій, на безпечну територію. Вона також визначає порядок організації перевезення майна і регіонів, з яких здійснюється релокація. Постанова передбачає забезпечення виконання цих заходів відповідними органами виконавчої влади та військовими адміністраціями на місцях [1].

У зв'язку з цим 28 липня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави».² Закон забороняє проведення аукціонів з продажу та викупу об'єктів великої приватизації в період дії правового режиму воєнного стану; забороняється приватизація об'єктів, які розташовані на територіях адміністративно-територіальних одиниць у зоні бойових дій або наближених до зони бойових дій, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України та ін. 19 серпня 2022 року набрав чинності Закон «Про внесення змін до Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» та інших законодавчих актів України № 2468-ІХ. Закон покликаний пришвидшити та спростити приватизацію на час дії воєнного стану, а також сприяти процесам релокації підприємств та економічного відновлення держави. Закон передбачає відновлення аукціонів з малої приватизації для державного майна в системі та переведення на Прозорро.

У межах урядової програми підприємства мають можливість перемістити свої виробничі потужності з територій, що наближені або безпосередньо знаходяться в зоні бойових дій, до шістнадцяти регіонів країни. Найчастіше бізнеси обирають для релокації Закарпатську та Львівську області, куди переїхало 120 і 199 компаній відповідно. До найбільш затребуваних серед підприємств безпечних регіонів також увійшли Чернівецька область, яка прийняла 78 релокованих компаній, та Івано-Франківщина – 70 підприємств.³

Відповідно до програми релокації бізнесу державна підтримка може передбачати: підбір місця розташування для потужностей

¹ Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.03.2022, № 246-р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>

² Закон України №2468-ІХ від 28.07.2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння процесам релокації підприємств в умовах воєнного стану та економічного відновлення держави». URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2468-20#Text>

³ 840 підприємств в Україні переїхали через війну у безпечні регіони. *Оpendatabot*. 23.10.2023. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war>

підприємства; допомогу з перевезенням на нову локацію; сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників; підтримку у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту. Лідерами з розміщення релокованих підприємств є Львівська, Чернівецька, Закарпатська області, до яких переміщують переважно підприємства переробної промисловості (харчової, легкої, хімічної, металообробної, деревообробної), ІТ-сфери.⁴ Найбільша частка компаній (24,6%) переїжджає із регіонів активних бойових дій до Львівської області. Також бізнес переміщується до Закарпатської (16,1%), Чернівецької (11,4%), Тернопільської (7,6%), Дніпропетровської (7,4%) та Івано-Франківської (7,3%) областей.⁵ Так, тільки за 2024 рік понад 11 тис. компаній змінили адресу реєстрації.⁶ Станом на 1 січня 2025 року, наприклад, тільки із Запорізької області релоковано до інших областей 5207 малих і середніх підприємств.⁷

Між релокацією та станом навколишнього середовища існує пряма залежність, яка проявляється у зміні природного ландшафту, збільшенні антропогенного навантаження на екосистеми та використанні ресурсів. Наприклад, будівництво нових об'єктів чи розширення інфраструктури для прийняття переселенців може спричинити вирубку лісів, втрату біорізноманіття, підвищення рівня забруднення повітря та води. Також варто враховувати наслідки екологічної міграції, коли люди змушені покидати свої домівки через кліматичні зміни, природні катастрофи чи деградацію земель.

Зворотні зв'язки між релокацією та довкіллям проявляються через вплив змін у навколишньому середовищі на самі міграційні процеси. Наприклад, погіршення екологічної ситуації у певному регіоні може сприяти зростанню вимушених переселень, тоді як забруднення, спричинене неконтрольованою урбанізацією та перевантаженням міст, може стимулювати нові хвилі міграції. Деякі міста чи регіони стикаються з подвійним викликом: вони одночасно приймають переселенців і зазнають серйозного екологічного тиску, що створює замкнене коло проблем.

Релокація підприємств, тобто їх переміщення з однієї географічної зони в іншу, є складним процесом, який впливає на різні аспекти

⁴ Програма релокації бізнесу – дієвий інструмент створення надійного економічного тилу, – в цьому переконаний Голова Комітету з питань бюджету Юрій Арістов. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/223016.html>

⁵ Майже 700 підприємств змінили свою локацію через війну – Мінекономіки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-relokatsiya-pidpryemstva-viyna/31972174.html>

⁶ Понад 11 тис. компаній змінили адресу реєстрації у 2024 році. URL.: <https://opendatabot.ua/analytics/business-migration-2024>

⁷ За даними Головного управління ДПС у Запорізькій області, з 1 січня 2022 року по 1 січня 2025 року із Запорізької області релоковано до інших областей 5 207 малих і середніх підприємств. URL.: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3956337-iz-zaporizkoi-oblasti-relokuvali-ponad-pat-tisac-pidpriemstv.html>

суспільства та довкілля. Цей вплив може бути як прямим, так і опосередкованим, створюючи різноманітні екологічні виклики та можливості.

Релокація підприємств супроводжується значним споживанням ресурсів, зокрема енергії, води та будівельних матеріалів. Це створює підвищене навантаження на місцеві екосистеми та може виснажувати природні ресурсні бази регіону. Окрім цього, процес переміщення виробництв та інфраструктури спричиняє утворення значної кількості відходів, серед яких можуть бути небезпечні матеріали. Їх неналежна утилізація здатна призвести до забруднення ґрунтів, водойм і повітря, що негативно впливає на довкілля та здоров'я населення.

Ще одним важливим екологічним наслідком релокації є зміна землекористування. Будівництво нових об'єктів потребує значних територій, що може зумовити вирубку лісів, скорочення природних ландшафтів і втрату біорізноманіття. Унаслідок цього відбувається деградація ґрунтів, змінюється водний баланс, що може призводити до ерозії, зниження родючості та порушення екосистемних зв'язків у регіоні.

Релокація підприємств змінює існуючі транспортні потоки, що впливає на логістичні ланцюги та може призводити до збільшення транспортних відстаней. Як наслідок, зростає споживання пального, що спричиняє підвищені викиди парникових газів і сприяє глобальному потеплінню. Окрім цього, підвищене транспортне навантаження може спричинити додатковий шумовий і хімічний вплив на довкілля.

Також релокація має значний соціально-економічний ефект, змінюючи структуру зайнятості та демографічний склад місцевих громад. Це може призвести до змін у використанні природних ресурсів, збільшення споживання води, енергії та продовольства, що своєю чергою створює додатковий тиск на екосистеми. Розширення населених пунктів або зростання їхньої щільності може спричинити урбанізацію, яка часто супроводжується деградацією природних територій.

Додатковий вплив на довкілля має збільшення енергетичних потреб, адже нові виробничі об'єкти вимагають додаткових джерел електроенергії. Це може призвести до підвищеного навантаження на місцеву енергетичну інфраструктуру, спричиняючи збільшення виробництва електроенергії, що часто супроводжується зростанням викидів забруднювальних речовин, таких як вуглекислий газ, оксиди азоту та сірки.

Через активні бойові дії, природні та антропогенні небезпеки, зміну клімату чи інші масштабні події може відбуватися переселення громад. Незважаючи на різноманітність причин колективного переселення, зусилля з релокації громади повинні мінімізувати масштаб змін у житті та засобах існування учасників і підтримувати не лише фізичну/матеріальну реконструкцію, а й людський/соціальний аспект

життя постраждалого населення. У сучасному світі, плануючи переселення громади, використовують так звану концепцію «комунікативного планування», що передбачає взаємодію та визнання всіх зацікавлених сторін на справедливій основі, орієнтовану на громаду для її успішної інтеграції у фізичне середовище та соціальну підтримку. Вирішальне значення має розміщення постраждалих людей у центри переселення їхньої громади, крім простої участі.⁸

Релокація – це складний процес, що має значний вплив на довкілля. Вона може відбуватися з різних причин, включаючи економічні, соціальні, політичні та екологічні фактори. Важливо розуміти як прямі, так і зворотні зв'язки між процесами переміщення людей і станом довкілля.

Прямі зв'язки між релокацією та довкіллям:

1. **Урбанізація та розширення міських територій** – міграція сприяє зростанню міст, що може призводити до збільшення рівня забруднення повітря, ґрунтів і води через промислові та побутові відходи.

2. **Зміна землекористування** – переселення спричиняє вирубку лісів, осушення боліт і забудову сільськогосподарських територій, що впливає на біорізноманіття та природні екосистеми.

3. **Споживання ресурсів** – нові поселення та міста потребують додаткових ресурсів, таких як вода, енергія, матеріали для будівництва, що може призводити до виснаження природних запасів.

4. **Транспортний фактор** – масова міграція сприяє зростанню транспортних потоків, що збільшує викиди парникових газів і навантаження на інфраструктуру.

5. **Збільшення відходів** – зростання населення в певних регіонах супроводжується збільшенням виробництва сміття та складнощами з його утилізацією.

Зворотні зв'язки між екологічною ситуацією та релокацією:

1. **Екологічні катастрофи як причина міграції** – природні катастрофи, такі як повені, посухи, землетруси чи урагани, змушують людей переселятися в більш безпечні регіони.

2. **Зміни клімату** – глобальне потепління спричиняє зростання рівня океанів, зміну погодних умов та зменшення придатних для життя територій, що змушує населення мігрувати.

3. **Забруднення навколишнього середовища** – погіршення якості повітря, води та ґрунтів може змушувати людей залишати неблагополучні регіони, особливо у випадках екологічно шкідливих промислових зон.

⁸ Tsubouchi K., Okada T., Mori S. Pathway of adaptation to community relocation: Prospects and limitations of community-centred planning. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. Volume 66, December 2021. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102582>.

4. Виснаження природних ресурсів – нестача питної води, зникнення родючих ґрунтів та зменшення біорізноманіття можуть спричиняти економічні труднощі та вимушене переселення.

Соціальні конфлікти через ресурси – боротьба за природні ресурси, зокрема воду, землю або енергію, може призводити до конфліктів, що спричиняють масову міграцію.

Релокація та екологічні проблеми тісно пов'язані, і їхній вплив має бути врахований при розробці політики сталого розвитку. Для мінімізації негативних наслідків необхідно:

- Впроваджувати розумне міське планування, що передбачає збереження зелених зон, ефективне використання ресурсів та розвиток екологічного транспорту.

- Стимулювати використання відновлюваних джерел енергії та екологічних будівельних технологій.

- Покращувати управління відходами та розвивати технології їх переробки.

- Створювати програми адаптації для мігрантів, що включають екологічну освіту та інтеграцію в сталий спосіб життя.

- Вживати заходів для боротьби зі змінами клімату, зокрема зменшення викидів парникових газів та відновлення деградованих екосистем.

Релокація може бути як викликом, так і можливістю для створення екологічно стійких суспільств. Комплексний підхід до управління цими процесами дозволить мінімізувати шкоду довкіллю та забезпечити комфортні умови для життя майбутніх поколінь. Ініціативи держави, зокрема підтримка внутрішньо переміщених осіб, релокація підприємств та сприяння створенню безпечних умов, є ключовими заходами, спрямованими на збереження економічної стабільності та захист соціально вразливих верств.⁹

Висновки. Таким чином, взаємозв'язок між релокацією та довкіллям є багатограним і вимагає комплексного підходу до розв'язання проблем. Важливим завданням сучасної екологічної та міграційної політики є пошук рішень, які дозволять мінімізувати негативні наслідки переміщення для природи та водночас забезпечити комфортні умови для людей.

⁹ Сталий розвиток міст та регіонів України в умовах євроінтеграції: збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Ірпінь, 27 листопада 2024 р.). Ірпінь. Державний податковий університет. 2024. 233 с URL: https://dpu.edu.ua/images/Documents/UNIVERSITET/FAKULTETI%20INSTITUTI/Fakultet%20podatkovoi%20spravi%20obliku%20ta%20auditu/Kafedra%20ekonomicnoi%20politiki%20ta%20stalogo%20rozvitku/OP%20Ekonomika%20mista%20ta%20regionu%20Magistr/Zbirniki%20tez/2024_Zbirnik_tez_Vseukrainskoi_naukovo_prakticnoi_internet_konferencii_Staliy%20rozvitok%20mista%20ta%20regioniv%20Ukraini%20v%20umovah%20evrointegracii.pdf